

מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע-עשרה

Author(s): ז' רבינוביץ

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ח (תשכ"ח), חוברת ג-ד, pp. 180-189

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70054405>

Accessed: 19/11/2011 13:05

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע-עשרה

מאת זאב רבינוביץ

נר לנשמת
רעי מנוער וידידי כל הימים
פרופסור ליפמן היילפרין
זכרונו לברכה.

מלחמת המתנגדים בחסידים בליטא החלה שוככת בסוף המאה השמונה-עשרה. החסידים רכשו שווי זכויות בחיים של הקהלה¹. ובאמצע המאה התשע-עשרה חיו שני חלקי האוכלוסיה, המתנגדים והחסידים, זה על יד זה, אם כי רחוקים אחד מרעהו בתורתם ודרך חייהם. השנאה שלחשה עדין ביניהם הולידה מזמן לזמן מחלוקת בחיי הקהלה² וביחסים בין אדם לחברו³. אף גאוני ליטא התייחסו אל האדמו"רים, בפרט במה שנוגע ללמדנות התלמודית, לפי המסורה שבפי העם, בבטול⁴.

הגיעו לידינו העתקים של שני מכתבי בקשה מאת שני גאוני ליטא, כתובים באותו ענין, בשנת תרי"ז/1857, אל אדמו"ר חסידי, אף הוא מליטא⁵. המכתב האחד מאת ר'

1 הדחתו של ר' אביגדור מכסא הרבנות של ה'קהלה הראשית דמדינת ליטא' פינסק בשנת 1793 (ז. רבינוביץ, התסידות הליטאית, עמ' 40, ירושלים 1961), שחרורו של ר' שניאור-זלמן מלאדי ממאסרו הראשון בפטרבורג "ועוזרו החשובים... מחסידי הכת הקארלינית" בשנת 1798 (ש. דובנוב, Еврейская Старина, כרך ג, עמ' 257 ואילך, פטרבורג 1910), נצחון החסידים בבחירות ה'קהל' של 'ירושלים דליטא', וילנה, בשנת 1799 (רבינוביץ, שם, עמ' 50, שם מקורות נוספים), השנויים בתקנות החברות השונות לטובת החסידים בשנים 1800—1808 (הנ"ל, שם, עמ' 55, הערה 122) מעידים על שווי הזכויות.

2 רבינוביץ, שם, עמ' 73.

3 א. לוריא, די צוואה פון א פינסקער בעל-הבית פון אנהויב 19טן י"ה, ייווא בלעטער, כרך 13, חוברת 5—6, 1938.

4 כן נהגו ר' אייזיל חריף, רבה של סלונים (ק. ליכטנשטיין, תולדות הישוב היהודי בסלונים, תדפיס מתוך 'פנקס סלונים', ספר א, עמ' 61, תל אביב 1962. מ. ליפסון, מדור דור, כרך א, עמ' 53, מס' 134, תל אביב 1929 וכרך ב, עמ' 32, מס' 925, תל אביב 1937. י. ל. הכהן מימון, שרי המאה, כרך ג, עמ' 21, 22, ירושלים 1961). ר' אייזיל חריף היה נוהג לפגוע במיוחד בכבודו של בן עירו מיסד השושלת הסלונאית הצדיק ר' אברהם מסלונים. ר' חיים ור' יצחק בנו מוולוז'ין (ליפסון, שם, כרך א, עמ' 47, מס' 120; עמ' 48, מס' 121, 122 וכרך ב, עמ' 30, מס' 918. מימון, שם, כרך ב, עמ' 156—158 וכרך ג, עמ' 22—24, 172). ר' יוסף בר סולובייצ'יק, אב בית-דין של קהלת בריסק-דליטא (ליפסון, שם, כרך א, עמ' 54, מס' 136, 137; עמ' 55, מס' 138, 139; כרך ב, עמ' 32, מס' 927 וכרך ג, עמ' 106, מס' 2052, תל אביב 1938. מימון, שם, כרך ה, עמ' 212). כך עד סוף המאה התשע-עשרה, כגון ר' שמואל מוהילבר, אב בית-דין של ביאליסטוק (ליפסון, שם, כרך א, עמ' 56, מס' 144) ור' אלעזר-משה הורוויץ, אב בית-דין של קהלת פינסק (ליפסון, שם, כרך ב, עמ' 33, מס' 929; עמ' 193, מס' 1483). י. ל. מאעסזאהן (הוא פרץ בן משה סמולנסקין), מסע ברוסא, השחר, כרך ו, עמ' 357, ווען 1875. חד מן חבריא (הוא יהודה-לייב לוי — יהל"ל), התגלות הינוקא בסטאלין, השחר, כרך ו, עמ' 31 ואילך. הרב מ.פ. —מפינסק—, שאין המחבר מפרש בשמו, היה באותו זמן, ימי הכתרת הינוקא מסטולין לרבי, ר' אלעזר-משה הורוויץ, אב בית-דין דפינסק.

5 העתק המכתבים האלה נמצא בספריה הלאומית בירושלים בכתב יד (מספר 1069—4) וגמסר לי על-ידי ד"ר מרדכי נדב. תודתי נתונה לו על כך. על 'יחסם של גדולי התורה לתנועת

מרדכי זקהיים, אב בית־דין של קהלת פינסק (ראה נספח א), והמכתב השני מאת ר' שמואל־אביגדור תוספאה, אב בית־דין של קהלת קארלין, פרבר העיר פינסק (ראה נספח ב) — כתובים אל ר' משה מקוברין, אשר הקים מרכז לחסידות בעיר קוברין, שהיתה שוכנת בין ה' קהלות ראשיות דמדינת ליטא, בריסק ופינסק.

ר' משה מקוברין, מייסד חסידות קוברין, אליו מכוונים המכתבים, שאינו ידוע אלא מעט, היה מבין גדולי החסידות בתקופה המאוחרת שלה.⁶ היה בו מתכונת ראשונים של תנועה זו והרעיונות המובאים בשמו יש בהם דברי חסידות מימי תקומתה. כוחו לא היה בהיקף השפעתו אלא בשאיפה להגשים את תורת החסידות בחיי יום־יום. אף הוא יליד ליטא היה. בן העיירה פינסק, הסמוכה להורודנא, בין אמדור לסלונים. על למודיו בבית אולפנא לתלמוד ולנושאי כליו אין אנו מוצאים ידיעות בספרות החסידית, משום כך לא ידוע לנו כוחו בספרות התלמודית. מאידך ידוע לנו, כי הוא הלך ללמוד תורת החסידות מפי הצדיקים בליטא. תחלה מפי הצדיק ר' משה משרשוב, תלמידו של הצדיק הידוע ר' חיים־חייקל מאמדור, ואחר כך מפי הצדיק ר' מרדכי מלאכוביץ ור' נח בנו. הודות לתכונותיו האישיות הנעלות הצליח ר' משה להקים תלמידים חשובים, כגון: ר' אברהם מסלונים, אבי השושלת הסלונגיאית, למדן ובקי בתורת הנגלה והנסתר,⁷ ר' מאיר מארים, אב בית־דין של קוברין⁸ ועוד. ר' משה לא חבר שום ספר, וכשנשאל — כך מוסרים בשמו — לטעמו של דבר, השיב: "את ספרי כתבתי על לוח לבותיהם של ישראל".⁹ רב תלמיד־חכם כר' מאיר מארים, סופר ומשורר תקופת ההשכלה נכדו יהודה־לייב לוין (יהל"ל) והמשכיל חיים צ'מרינסקי (ר' מרדכי־לי) כולם כאחד העריצוהו.¹⁰ השפעתו נודעה בעיקר בעיר קוברין ובעירות ששכנו מערבה בכון לבריסק־דליטא ומזרחה בכון לפינסק. היו לו חסידים גם בעיר הפלך מינסק.

להעתק מכתביהם של שני גאוני ליטא אלה מצורף אשור, כנראה מראשי הקהל, וחתום בחותם הקהל בשפה הרוסית, שאף הם הובאו להלן. ואלה דברי המכתבים והאשור:

"בעז"ה יום ב' סיון תרי"ז פ"ק (פה קהלת) פינסק — לכבוד הרב המובהק וכ' מו"ה משה פאליער שיחי'

כבר דברתי עם רו"מ (רום מעלתו) זה איזה שנים אודות ש"ב (שאר בשרי) ר' אברהם בר' דוב מפה אשר הוא עתה בארץ הצבי זה איזה שנים. ואינו מקבל פרס משום כולל. כי כולם אומרים אשר הוא מכולל שלכם. והנה הוא וב"ב (בני ביתו) עטופים ברעב ר"ל (רחמנא ליצלן). עד אשר א' (אחד) מבניו געה (צריך להיות: גוע) ברעב ד' ירחם. והנה עתה נמצא פה א' מיקירי עירינו אשר הוא בא מתמן. והעריגי (והעריגי) לחקור בזה. וחקרתי הרבה. ונתברר לפני בבירור גמור אשר הוא שייך לכולל שלכם. ולזה החובה מוטלת על רומעכת"ה (רום מעלת כבוד תורתו הקדושה) לכללו בכולל שלכם ככל אנשי

החסידות' מחוץ לגבולות ליטא, פרסם מתוך מקורות שונים הרב א. י. ברומברג במאמרו ב'ספר הבעש"ט', עמ' 50—54, ירושלים 1960.

6 רבינוביץ, שם, חסידות קוברין, עמ' 127—138.
7 ספריו: חסד לאברהם, יוועפאף 1886. יסוד העבודה, ווארשא 1892, ירושלים 1959. באר אברהם, פרוש למכילתא, ווארשא 1927.

8 חבר: גיר, פירוש על... ירושלמי, ווארשא 1875, ווילנא 1890.

9 מאירסון, השושלת הקוברינאית, ספר קוברין, בעריכת ב. שווארץ וי. בילצקי, עמ' 221, תל אביב 1951.

10 מ. ח. קליינמאן, אור ישראל, עמ' 59, פיעטרקוב 1924. יהל"ל, זכרון בספר, עמ' 5, 6, זיטאמיר 1910. ת. צ'מרינסקי, עיירתי מוטילי, עמ' 67, תל אביב 1951.

הכולל שלכם. וחלילה לכם להעלים עין מזה. אבטח ברוב צדקת רומעכת"ה כי ישים מקום לדברי אלה הנאמרים באמת. וע"פ (ועל פי) ד"ת (דין תורה). ידידו מעתיר בעד שלוותו. מרדכי מראזינאי חופ"ק (חונה פה קהלת) פינסק הנ"ל.

לכבוד הרב וכ' מ' (מורנו) משה פאליער שיחי' כאשר העידו לפנינו עדים כשרים ונאמנים בתו"ע (בתורת עדות) כד"ת (כדין תורה). אשר הרבני מו"ה אברהם ב"מ (בן מורנו) דוב משערישאוו שהי' דר בפה. וכעת הוא באה"ק (בארץ הקודש). היו מאנשי חסידים של כת"ר (כבוד תורתו). ומהסרים למשמעתו. והי' דרכו לנסוע תמיד על יו"ט לכת"ר. וזה קרוב לחמשה שנים אשר הוא באה"ק ואין לו שום משען לחם משום כולל. באשר מדחים אותו מזה לזה. ע"כ מודעים (מודיעים) אנחנו לכת"ר שעפ"י ג"ע (גבית עדות) הנ"ל. נוטה הדת שר' א(ברהם) הנ"ל. יוטל פרנסתו על הכולל של כת"ר. כפי שיוותן לאנשי חסידים כערכו אשר המה באה"ק. ובפרט ששמענו בבירור אשר הוא עני ואביון ואין לו במה להחיות את נפשו. ונפשות ב"ב הקטנים האומללים והעטופים ברעב. ומבקשים אנחנו מכת"ר שיזהיר ג"כ (גם כן) לאנשי הכולל שלו שיקיימו כנ"ל. ומסתמא בוודאי יקיימו אזהרתו כידוע. ולרוב בטחונונו כי ימלא דברינו אלה אקצר ואו"ש (ואומר שלום) למע"כ (למעלת כבודו) מאתנו הבאים עה"ח (על החתום) יום א' ר"ח סיון שנת תרי"ז פה קארלין שמואל אביגדור תוספאה החופ"ק קארלין הנ"ל ונאום אברהם ליב ב"מ יעקב ווייל. ונאום יצחק ב"מ יוסף זללה"ה

כל הנאמר בזה. העתקנו אות באות ממכתבו (ממכתבי) הגאונים אבד"צ דפ"ק פינסק וקארלין. ואין בזה שום שינוי בעולם כלל. רק הועתק אות באות ממש מגוף מכתביהם. ולאות וראי' נאמנה באנו אנחנו עדים הח"מ. גם בחותם הקהל. על ההעתקה הנ"ל. יום ג' ג' סיון שנת תרי"ז פה פינסק נאום ישראל יצחק בהמנוח מו"ר שמואל חיים ז"ל מפינסק נאום משה בן זאב וואלף מקארלין נאום יהודא במוה"ר שדר מפינסק

שני המכתבים האלה מעידים, כי באמצע המאה התשע-עשרה הכירו גדולי הרבנים אף בליטא בצורת החיים של הצדיק והחברה החסידית. הם השלימו עם קיומה ואף הסתייעו בה. שני הצדדים — הרב והצדיק — נוכחו לדעת, כי בענייני תורה אין מקום לווכוחים, למרות ההבדל בין 'תורת החיים' וצורת החיים שלהם ושל עדותיהם. ימי הוכוח התורני בין ר' אברהם קצינלבווג מבריסק-דליטא ור' לוי-יצחק מברדיצ'ב¹¹ חלף זמנם. ואמנם כן, שני המכתבים האלה דנים בענין סוציאלי גרידה, ותקונו, אותו מבקשים הרבנים, ניתן הודות למבנה החברתי שיצרה התנועה החסידית, והעזרה ההדדית שמקורה ביחסים שבין הצדיק וחסידי. מתוך המכתבים האלה אנו עומדים על כוחו של האדמו"ר החסידי — במקרה דינן השפעתו על הכולל, בארץ ישראל — כשידיו של המרא-דאתרא קצרו מלהושיע. "ומסתמא בוודאי יקיימו אזהרתו כידוע", כותב ר' שמואל-אביגדור תוספאה במכתבו. אולם ההכרה בעצם קיומו של הצדיק, אליו הרבנים פונים בבקשה, ואפילו בכתב, אינה

אומרת, כי רבני ליטא הקנו זכות קיום לדמותו של הצדיק מבחינתם הם. קביעת יחסים אין פירושה הקניית לגיטימיות. יתר על כן, הסגנון של שני המכתבים האלה מוכיח את היחס ההססני של שני הרבנים האלה אל האדמו"ר. זה אחד הגלויים המאלפים במכתבים. צורת הפניה מביעה כבר את היחס הזה מצד הרבנים. ר' מרדכי זקהיים מכנה את ר' משה מקוברין "הרב המובהק וכ' מו"ה". אין ספק שר' מרדכי זקהיים נמנע במתכוון מלכתוב את הנוסח, המלא הערכות ותאורים, שהיה כה מקובל במכתבים בין תלמידי־חכמים איש לרעהו. ולא זאת בלבד. אף את הכנויים, שנקעו לרבי של חסידים, וגם לר' משה מקוברין — צדיק, אדמו"ר¹² — נמנע ר' מרדכי זקהיים מלכתוב. ור' שמואל־אביגדור תוספאה הסתפק בתואר "הרב וכ' מ" בלבד.

פניהם של הרבנים באה משום שהאיש את טובתו הם מבקשים, בן פינסק עירם היה (שניהם מדגישים זאת במכתביהם) ואף שאר־בשרו של ר' מרדכי זקהיים היה. משום כך היתה מוטלת עליהם החובה לדאוג לו. ממכתביהם יוצא, כי בני עירם פנו אליהם ("מיקירי עירינו"), ובקשו מהם להשתדל לפני ר' משה מקוברין, מתוך בטחון שישמע לדבריהם. משום פקוח נפש, כמפורש במכתבים, נענו הרבנים לבקשת בני עירם, גבו עדויות ופנו אל ר' משה מקוברין.

ר' מרדכי זקהיים נוקט במכתבו לשון בקשה: "אבטח ברוב צדקת רומעכת"ה". הוא אף מזכיר לר' משה מקוברין את דבר השיחה, אשר קיים אתו לפני שנים אחדות בענין הנדון. מאידך מטיף ר' מרדכי זקהיים במכתבו דברים, שיש בהם משום הטלת מרות בתור מורה־הוראה: "חובה מוטלת על רומעכת"ה". בדבריו אלה יש משום תביעה מחיבת, ואין אדם נוהג לנקוט לשון זו ביחס לחברו הדומה לו בתורה ובחכמה. המלה "חובה" פרושה כאן חובה מוסרית לעזור לו לאדם שעה שנעשה לו עול והוא מקופח בזכויות המגיעות לו. אין דברי ר' מרדכי זקהיים פסק־דין, כי, כידוע, אין תוקף לפסק־דין כל אימת שלא קוימו דברי הכתוב "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב" (דברים, י"ט, י"ז), והרי לא "עמד" לפני ר' מרדכי זקהיים הצד השני — ה'כולל' — להשמיע, ויתכן ויש לו, צמקו וטענותיו (כגון: צרוף אדם נוסף ל'כולל', הנמצא בלאו הכי במצב כספי קשה, גורם לקפות שאר אנשי ה'כולל' וכדומה). אף ראשי הקהל בדברי אשור שלהם — וזאת הוכחה מכרעת — מכנים את כתבי הרבנים פעמיים, כפי שהובא לעיל, בשם "מכתבים". זאת מוכיחים אף דברי הסיום במכתבו של ר' מרדכי זקהיים: "וחלילה לכם להעלים עין מזה. אבטח ברוב צדקת רומעכת"ה כי ישים מקום לדברי אלה הנאמרים באמת. וע"פ ד"ת". ר' מרדכי מבקש ודורש כאחד, בהסתמך על דין התורה. דרך זו מצינת את היחס שלו אל האדמו"ר החסידי.

ר' שמואל־אביגדור תוספאה פותח את מכתבו בהודעת בית־דין בדבר גבית עדויות. משום כך ולשם מתן יתר תוקף למכתבו הוא צרף, כמקובל, עוד שני אנשים, קרוב לודאי שני דיינים מבית־דינו, שהשתתפו בגבית העדויות ואף חתמו על המכתב. אולם גם למכתבו של ר' שמואל־אביגדור תוספאה אין תוקף של פסק־דין, מאותם הטעמים שהובאו לעיל ביחס למכתבו של ר' מרדכי זקהיים.

ר' שמואל־אביגדור תוספאה נוקט במכתבו לשון מתונה. הוא כותב בלשון של בקשה: "ומבקשים אנחנו מכת"ר". ומוסיף: "ע"כ מודעים אנחנו לכת"ר שעפ"י ג"ע הנ"ל. נוטה הדת". דברים אלה אין בהם משום צווי מחייב, כלשונו של ר' מרדכי זקהיים, אלא

דברי הוראה מפי מורה-הוראה. את מכתבו הוא מסיים בלשון יותר תקיפה: "ולרוב בטחונו כי 'מלא דברינו', כדרך שכתב ר' מרדכי זקהיים: "ישים מקום לדברי אלה", ולא גרס: "מלא בקשתנו. והוא מוסיף: "ואו"ש למע"כ מאתנו הבאים עה"ח".

נוסח זה משקף את יחסו של ר' שמואל-אביגדור תוספאה אל הצדיק¹³.

שני המכתבים האלה מעידים, כי בארץ ישראל היה קיים כולל לחסידי קוברין. אין כולל קוברין נזכר ברשימות הכוללים¹⁴, אף-על-פי שנוכחים בהן הכוללים החל משנת 1849 ואילך; ביניהם: כולל ליבשיי, חסידי ענף זה היו מצויים בעיר קוברין ובסביבתה והאדמו"ר שלהם אף שמש בה כרב¹⁵, כמו כן הכוללים פינסק, קארלין, סלונים הסמוכות לקוברין, וכולל קוידאנוב, השייך מבחינה היסטורית, כחסידות קוברין, ל'חדר' הקארליני, שניהם ענפי החסידות הליטאית¹⁶. בהיות עדין ר' משה תלמידו של ר' נח מלאכוביץ, הוא פעל, לפי בקשת רבו, באיסוף כספי ה'חלוקה' לטובת אחינו בארץ הקודש¹⁷. עד הדור האחרון היו רגילים חסידי קוברין לציין, כי הכספים אשר הם אוספים בראשות האדמו"רים שלהם, מיועדים לכולל לאכוביץ¹⁸, אם כי אין אנו מוצאים אף את שמו של כולל זה ברשימות הכוללים¹⁹.

המכתבים האלה, המתארים את מצבו האנוש של הנדון ר' אברהם בר' דוב משערישאוו, עשויים לשמש עדות לגורם הכיחשוב, שהגיע את ראשי הישוב להקים בכסלו תרכ"ו/1865 יועד כוללים כללי. כידוע, התחילה ההתבדלות בין אנשי הכוללים בארץ ישראל באמצע המאה התשע-עשרה²⁰. לגבי הפרושים-מתנגדים שמש מקום המוצא של האיש לאות הקובע את הכולל שלו. לגבי החסידים היתה קובעת השתייכותו לענף החסידי — לאדמו"ר שלו. ומאין הוכחה משכנעת להשתייכות זו נשאר האיש ללא מטה-לחם, בדומה לאיש מהפרושים, בהעדר כולל של מקום מוצאו. המצב הזה היה אחד הגורמים החשובים ליסוד יועד כללי לכל הכוללים, על-ידי האשכנזים, פרושים וחסידים, המאחד את כל הכוללים ואף את האנשים מחוסרי כולל, או כלשון אחד המקורות, ה'משפחות הגפר-

13 ראויים לתשומת-לב דברי מסורת שבפי העם בנוגע לדעתו של ר' שמואל-אביגדור תוספאה על הלמדנות התלמודית והצדיקים, מאחר שיש לקבל דברים אלה כמהימנים (טויונט יאר פינסק, בעריכת ב. האפמאן, עמ' 268, ניו יורק 1941. מ. ליפסון, מדור דור, כרך א, עמ' 143, תל-אביב 1929).

14 א.מ. לונץ, החלוקה, עמ' 81—83, 93—96, 141—147, ירושלים 1912. Jewish Encyclopedia, כרך 6, עמ' 185, ערך: Halukka. אוצר ישראל, כרך 4, ערך: חלוקה.

15 רבינוביץ, שם, עמ' 144.

16 הנ"ל, שם, עמ' 111 ואילך.

17 הנ"ל, שם, עמ' 129.

18 ראה מכתב נכדו של ר' משה האדמו"ר ר' נח-נפתלי מקוברין אל חסידיו בארץ ישראל (מאמרים טהורים ... מרן ר' נח נפתלי ... מקאברין, עמ' 74, המשך לספר 'אמרות טהורות', מרן ר' משה מקאברין, ווארשא תר"ע) וזכרונות מאת מ.מ. מאירסון בדבר אוסף כספים לטובת כולל לאכוביץ על-ידי אחרוני האדמו"רים של חסידי קוברין ר' דוד-שלמה ור' אהרן (השושלת הקוברינאית, ספר קוברין, עמ' 222, 223, תל אביב 1961).

19 ראה לעיל הערה 14. לאחרונה פרסמו חסידי סלונים פקסימיליה של מכתב מאותם הימים — כ' באדר תרי"ז/1857 — חתום בידי ר' משה מקוברין. המכתב דן ב'הנהגת הכולל', ה'גובר ונאמן ואמרכל ... הממונים' על הכולל. אולם אינו קורא בשמו של הכולל (אברהם מסלאנים, יסוד העבודה, חלק ב, עמ' 1, ירושלים תשי"ט). את רשימת הכוללים מביא י.י. ריבלין, זיקתם של יהודי ליטא לארץ ישראל, יהדות ליטא, עמ' 479, תל אביב 1960.

20 לונץ, החלוקה, עמ' 59.

דות'.²¹ המכתבים האלה מאשרים את מצבם של מחוסרי כולל, ללא משען בגולה, ור' אברהם בר' דוב, עלי מדובר במכתבים, משמש דוגמה לסוג אנשים אלה. מה גדולה היתה ההפרדה בין הפרושים-מתנגדים והחסידיים מעידים המכתבים האלה לאור המצב של יוצאי פינסק וקארלין בארץ ישראל בימים ההם. באותו זמן, כששני גדולי התורה, הרבנים של פינסק וקארלין, פנו בבקשה דלעיל אל האדמו"ר ר' משה מקוברין, היה מצוי בקארלין גופא גבאי החלוקה מטעם הפרושים²², ובארץ ישראל חיו רבים מיוצאי פינסק וקארלין, שעמדו בראש הפרושים והכוללים שלהם, הן בתור ממונים והן כשלוחי הכוללים לגולה. נציין אחדים מהם משנות החמישים למאה ה-19. ר' ישעיה בר' ישכר-בער ברדקי מפינסק היה ממונה ראשי על הכוללים של הפרושים, ירועה נאמן לעדתו... והעמיד מוסדות הישוב על בסיס קים ונאמן²³. החל משנת תקפ"ה/1825 עד שנת תר"ך/1860 אנו מוצאים את חתימתו לאגרות השלוחים בשם כוללי הפרושים²⁴ ואליו שלחו את הכספים המיועדים לכוללים אלה²⁵. — ר' זאב-וואלף וואלפענוואהן בנו של ר' אברהם דיין וולפון מפינסק, נסע בשנים תרי"ב/1852 — תרט"ז/1856 בשליחות כולל הפרושים ומוסדותיו "לרוב מדינות אירופה" והיה ממונה כולל רייסין ועמד בראש מוסדות שונים²⁶. — ר' שמואל-מוני בר' אברהם-יצחק זילברמן מפינסק נסע בשנת תרי"ד/1854 בשליחות כולל הפרושים לרוסיה ואף בקר בעיר מולדתו פיינסק. כאן הציעו לו כהונת רבנות באחת הערים הגדולות, אולם הוא סרב לקבל וחזר לירושלים²⁷. יוצא אפוא, כי הוא היה בפיינסק כשר' אברהם בר' דוב ישב כבר שנתיים בארץ ישראל (ממכתבו של ר' שמואל-אביגדור תוספאה יוצא, כי הוא עלה בשנת תשי"ב/1852). ללא ספק בקר השד"ר זילברמן, בהיותו בפיינסק, את ר' מרדכי זקהיים, שהיה באותו הזמן אב"ד של פינסק (ראה נספח א'), ור' אברהם בר' דוב היה "שאר בשרו". משנת תרט"ז/1856 היה השד"ר זילברמן אחד המלמדים הראשיים בתלמוד-תורה 'עץ חיים' ואחר-כך היה ראש הממונים ב'ועד הכללי'²⁸. — בשנת תרט"ו/1855 נמנה בין גבאי התלמוד-תורה, "ראש ונשיא לממוני ומנהלי כוללות האשכנזים" ר' אברהם בר' צבי אייזנשטיין, מהעיר דרוז'יצ'ין, הסמוכה לפיינסק. הוא היה חתנו של הגאון ר' חיים מפינסק, ועלה יחד עם חותנו לארץ ישראל. תחלה היה חבר בית-הדין של הפרושים בצפת ואחר הרעש (תקצ"ז/1837) עלה לירושלים ואף יצא בשליחות להונגריה. משנת תרכ"ו/1866 עד פטירתו בשנת תרמ"ו/1886 הוא עמד בראש ה'ועד הכללי של הכוללים' וחתם מטעם הפרושים²⁹. בין החותמים יחד אתו אנו מוצאים — בשנת תרכ"ו/1866 — את זאב הכהן [עלשטיין] מפינסק³⁰. ב'שטר

- 21 הנ"ל, שם, עמ' 79, 97.
- 22 הנ"ל, שם, עמ' 148. א.ר. מלאכי, לקורות החלוקה בירושלים, לוח ארץ ישראל, בעריכת א. מ. לונץ, שנה 18, עמ' 85, 88, ירושלים תרע"ג.
- 23 א. ל. פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג, עמ' 227, ירושלים 1929.
- 24 א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ' 769, 790, 791, 802, ירושלים 1951.
- 25 לונץ, שם, עמ' 52.
- 26 פרומקין, שם, עמ' 264. יערי, שם, עמ' 780, 798.
- 27 יערי, שם, עמ' 798.
- 28 פרומקין, שם, עמ' 273.
- 29 פרומקין, שם, עמ' 262. יערי, שם, עמ' 786, 824, 826. לונץ, החלוקה, עמ' 98 הערה; עמ' 99, הערה.
- 30 לונץ, החלוקה, עמ' 100, הערה. כאן המקום לתקן טעות שנפלה בידי א. ל. פרומקין, בספרו

ההתקשרות' עם השליח, ראש־הפרושים, ר' שמואל סאלאנט משנת תרי"ח/1858 צוין במפורש, כי קהלות פינסק וקארלין נכללות בתחום פעולתם של הפרושים: "ק"ק פינסק וקארלין הוא תחילת הגבול דכוללינו פרושים"³¹. מלבד הקשר החברתי בין רבני פינסק, קארלין וכולל הפרושים³² היה קיים ללא ספק גם יחס אישי, יתכן מתוך הכרות אישית, בין יוצאי פינסק וקארלין המרובים, שעמדו בתקופה של כתיבת המכתבים בראש כולל הפרושים, כמפורט לעיל, ובין הרבנים של קהלות מוצאם. דבר זה נוגע במיוחד לר' מרדכי זקהיים, שישב כבר שלוש־עשרה שנה על כסא הרבנות בפינסק לפני כתיבת המכתב (ראה בספח א). אין זאת, שההפרדה בין כוללי הפרושים וכוללי החסידים היתה באותם הימים מאד חמורה ומשום כך נמנעו הרבנים המתנגדים מלפנות לטובת בן עירם אל ראשי כולל הפרושים, אף הם מבני עירם, אף על פי שהיה בפניהם משום פקוח נפש, וכל זה משום שהזקוק להמלצתם ועזרתם הוא חסיד. בשעה זו הם פונים אל אדמו"ר חסידי. אולם לא בין הפרושים והחסידים בלבד היתה קימת ההפרדה הקפדנית הזאת, אלא אף בין ענפי החסידים השונים בינם לבין עצמם. מאחר ומדובר כאן בחסיד מחסידי קוברין אין שני הרבנים פונים אל הצדיק ר' אהרן השני מקארלין, אשר גר בימים ההם בשכונתם בקארלין³³, ועמד בקשרים הדוקים עם החסידים שלו בארץ ישראל ופעל הרבה לטובת הישוב³⁴. גם דורשי טובתו של ר' אברהם בר' דוב, "מיקירי עירינו", "עדים כשרים", לא פנו מאותה סבה אל ר' אהרן השני היושב בקרבם בקארלין. ואף לא דרכו אל ר' משה מקוברין, מתוך סבות רבות ושונות. ההפרדה החמורה הזאת בין הפרושים והחסידים ובין ענפי החסידים השונים, כפי שנתן להסיק מתוך הערכת המכתבים האלה, שהיתה קיימת לסרוגין בתולדות ה'חלוקה', באה עקב

"תולדות חכמי ירושלים", חלק ג', עמ' 178. המחבר מביא ברשימה של "גדולי האשכנזים, העולים הראשונים... וזמני היאהרצייטען שלהם לפי ההעתק מפנקס ח"ק גחש"א (חברא קדישא גמילות חסדים של אמת), שנמצא עוד בידם מזמן התקצ"ח (1838)" את "הגביר ר' שאול מקארלין, ב' דר"ח תמוז תקצ"ז (1837)". הגביר ר' שאול (לוי) מקארלין, הידוע בתולדות פינסק וקארלין, נפטר ב' דר"ח תמוז תקצ"ד 1834 ומקום קבורתו בבית העלמין בקארלין, כעדותו של א. לוריא, שהעתיק את דברי המצבה שלו וקובע בדיוק את מקומה בבית העלמין הנ"ל (א. לוריא, די צוואה פון א פינסקער בעל־הבית פון אנהויב 19טן י"ה, ייווא-בלעטער, כרך 13, מס' 5—6, 1938, עמ' 395, 398). ואולי יש כאן ללמד מן הפרט על הכלל ולדון בדרכי הרשום בפנקס, המצוטט על־ידי ההיסטוריון פרומקין.

31 יערי, שם, עמ' 790.

32 ראה "אגרות" לטובת כספי הכוללים מאת רבני קארלין ר' יעקב (ברוכין) משנת תקצ"ו/1836 (לונץ, החלוקה, עמ' 52) ושל ר' דוד פרידמן, אב"ד של קארלין אחר ר' שמואל־אביגדור (לונץ, החלוקה, עמ' 106), ומכתב ממנו מיום כ"ז אדר א' תרע"ג/1913, לטובת ישיבת הפרושים "תורת חיים" בירושלים (לונץ, לוח ארץ ישראל, שנה י"ט, ירושלים, תרע"ט, הודעות עמ' 18). דברי הספד מאת ר' ברוך עפשטיין על פעולות אב"ד של פינסק ר' אלעזר־משה הורוויץ, שהיה "נשיא ופרנס הארץ כמה וכמה שנים" (ב. עפשטיין, נחל דמעה, עמ' 27, ווארשא 1890). כמו כן הסכמה לכתב מינוי לר' משה ריבלין משקלוב, שעבר דרך קארלין, מיום ז' מנחם אב ת"ר/1840 "להשמיע ולדרוש בריבים... ויקבע אהלו בתוככי ירושלים", חתום בידי ר' יעקב החופ"ק — הוא אב"ד דקארלין, ואחיו ר' יצחק בר' אהרן, אף הוא אב"ד דקארלין (ראה על שניהם לקמן, בספח ב), האחים ר' משה־יצחק ור' אשר־זאב — וואלף בני ר' שאול הלוי (לונץ), מראשי קהלת קארלין (ראה עליו לעיל, הערה 30 וראה לוח ארץ ישראל, בעריכת לונץ, שנה כ—כ"א, ירושלים תרע"ה—ע"ו, עמ' 209, 210).

33 רבינוביץ, שם, עמ' 70—84.

34 הנ"ל, שם, עמ' 75—78.

המצב החומרי הקשה של הכוללים. כל איש נוסף לכולל מחמיר עוד יותר את מצבו. צרפו של ר' אברהם בר' דוב לכולל זקוק היה משום כך לסמכותו ולהוראתו הפסקנית של האדמו"ר. אין בידינו ידיעות כיצד נהג ר' משה מקוברין לאחר קבלת המכתבים. לאחר העתק שני המכתבים בא, כפי שהובא לעיל, כתב אישור ההעתקים מיום ג' בסיון תרי"ז/1857, זאת אומרת יום אחד או שני ימים לאחר ששני הרבנים כתבו את מכתביהם. כתב האישור אומר: "העתקנו אות באות מכתבי הגאונים... ואין בזה שום שנוי בעולם כלל. רק הועתק אות באות מגוף מכתביהם". לאישור זה מצורף חותם בשפה הרוסית האומר: חותם הגבאי של הקהל היהודי דקארלין. ושלוש חתימות ללא ציון סמכות החותמים. יתכן ראשי הקהל³⁵.

שני המכתבים שלפנינו מעידים על היחסים בין גאוני ליטא והאדמו"ר החסידי באמצע המאה התשע-עשרה. הם מוכיחים, כי בתהליך ההיסטורי שהוביל לפיוס בין המתנגדים והחסידים היתה קימת גם בליטא המתנגדית בימים אלה התקרבות מסוימת מצד רב לאדמו"ר. היתה זו השעה בין תקופת המחלוקת החריפה והתקופה של השכנת שלום שבאה אחריה.

נספח א

ר' מרדכי זקהיים

ר' מרדכי זקהיים היה רב בקהלת צעקאנוביץ ואחר כך במשך שלוש-עשרה שנה אב בית-דין של קהלת פינסק ונפטר כאן ביום כ"א בתשרי תרי"ח (1857)¹. מוצאו ממשפחת זקהיים הידועה מראזינאי² וכך חתם שמו במכתב שלפנינו. הוא היה ידוע בין הרבנים בכנוי 'חריף הגאונים'³. בן עירו ר' ברוך עפשטיין, מחבר הספר האנציקלופדי הידוע 'תורה תמימה' (הוצאה ראשונה: ווילנא 1902) מכנה בספר זכרונותיו 'מקור ברוך' את ר' מרדכי זקהיים 'החריף הגאוני המפורסם בזמנו' ומספר על תכונותיו התרומיות⁴.

35 בכתב האישור נקרא החותם בשם "חותם הקהל", וזאת שנים רבות לאחר שבוטל מבחינה חוקית שלטון הקהל על-ידי הממשלה הרוסית בשנת 1844 (M. Morgiуlies, O Kagalе, Voprosy) 1844 еврейской жизни. עמ' 422, פטרבורג 1889. דובנוב, דברי ימי עם עולם, כרך ט', עמ' 129, ברלין 1924). הקהל מכונה בגוף החותם: Общество ובעל החותם הוא גבאי המסים: Сборащик. הקהל הנקוב בחותם הוא של קארלין ולא של פינסק, אם כי קהלת פינסק, היא הבכירה, "קהלה ראשית", ומכתבו של אב בית-דין של פינסק מופיע יחד עם מכתבו של אב בית-דין של קארלין, והאב"ד של פינסק צוין באשור ראשונה, לפני האב"ד של קארלין. בין שלושה החתומים על האישור שנים — הראשון והשלישי — מאישי פינסק ואחד מקארלין. כל הפרטים האלה ראויים לדיון ולהערכה מיוחדת.

- 1 ש. מ. הלוי ראינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ תלפיות, מדור: קהלות יעקב. עמ' 9, ברדיטשוב 1895.
- 2 ט. אייזנשטאט וז. ווינער, דעת קדושים, עמ' 2 (הערה), 4, 17 ואילך, 27, פטרבורג 1897/98. ר' מרדכי היה תלמידו של ר' יעקב-מאיר מיאדלובקה: (אובצינסקי), נחלת אבות, עמ' 57, ווילנא 1894. רוז'אני עיירה על יד סלונים.
- 3 י. ל. מימון, שרי המאה, כרך ב, עמ' 164 וההערה הבאה.
- 4 ברוך עפשטיין, מקור ברוך, עמ' 1185, 1186. הערה א', ווילנא 1928. המחבר היה חתנו של יורש כסאו של ר' מרדכי זקהיים, אב בית-דין של פינסק ר' אלעזר-משה הורוויץ.

נספח ב

ר' שמואל-אביגדור תוספאה

ר' שמואל-אביגדור תוספאה היה אב בית-דין בקהלות שונות בליטא. מתוך 'תשובותיו' ל'שאלות' מורי-הוראה בישראל, אשר היו פונים אליו בעניני הלכה ואשר פורסמו בספרו "שאלות שמואל" (חסרים בשער הספר מקום ושנת הדפוס), נתן לקבוע את הסדר הכרונולוגי-גי של רבנותו בערים שונות בליטא, מאחר שבתשובות רבות צוין מקום ושנת כתיבתן. לפי הציונים האלה נכתבו 'תשובות' שלו בשבתו בהורודנא (בשנים תקפ"ד/1824 — תקצ"ד/1834. כאן הוא חבר את ספרו: תנא תוספאה, תוספתא, סדר נשים, נדפס בוילנא 1837). בסוויסלוץ (תקצ"ט/1839 — תר"י/1850. כאן הוא כתב את ספריו: תנא תוספאה, תוספתא, סדר זרעים ומועד, ווילנא 1841 ותנא תוספאה, תוספתא, סדר קדשים, ווארשא 1849). באבגוסטוב (תר"ב/1852), בנסוויץ' (תרי"ג/1853 — תרט"ו/1855). מנסוויץ' הוא עבר והיה לאב בית-דין בקארלין עד פטירתו כאן ביום י"ה בניסן תרכ"ו (1866)¹ או ביום י"ט בניסן אותה שנה². מתוך התשובות יוצא כי ביום כ"א בשבט תרט"ו (9.2.1855) הוא כתב בעיר נסוויץ' את התשובה שצוינה בספרו בסימן פ"ח (דף ס"ב, עמ' ב') ובחודש אב תרט"ו (אבגוסט 1856) הוא כתב בקארלין את התשובה, שצוינה בספר בסימן ו (דף ה, עמ' ב'). יוצא אפוא, כי בין שני התאריכים האלה עבר ר' שמואל-אביגדור תוספאה מנסוויץ' לקארלין. בשבתו כאן נדפס ספרו 'שאלות שמואל'³.

ר' שמואל-אביגדור פנה, כפי שצוין כבר לעיל, לפרוש התוספתא והוא ידוע בחבורו 'תנא תוספאה'. בשם זה הוא נקרא בפי הרבנים ותלמידי-חכמים, ובשם 'תוספאה' היה חותם את שמו ב'הסכמותיו' לספרים, למכתבים, כדוגמת המכתב שלפנינו. החבור שלו 'תנא תוספאה' כולל, כאמור, פרוש התוספתא לסדר נשים (ווילנא 1837), זרעים ומועד (ווילנא 1841), קדשים (ווארשא 1849) וצורף לכל סדרי התוספתא, שנכללה בהוצאת ש"ס ווילנא, כגון משנת 1886 ומשנים אחרות ושצורפה להוצאת הלכות ר' אלפס, ווילנא 1861 ואילך. משני צדי נוסח התוספתא יש שני פרושים שלו. האחד 'מנחת בכורים', פרוש כפשוטו, השני 'עטור בכורים', המכיל דברי הלכה (לא נכלל בתוספתא של ש"ס ווילנא). אליהם מצורף מראה מקומות 'מצפה שמואל'. הוא פרסם הגהות מכתב-יד של הגאון ר' אליהו מוויילנא, שצורפו לרוב חלקי פרושו לתוספתא. לספרו, שהוזכר לעיל, 'שאלות שמואל' מצורף קונטרס מיוחד בשם 'כלילת שמואל', המכיל כללים עליהם הוא מבסס את תשובותיו. ספרו 'שארית הפליטה' (ווארשא 1887) מכיל באורים על התורה וכדומה. מלבד ספרים אלה השאיר ר' שמואל-אביגדור תוספאה חבורים רבים

1 חייקל לונסקי, דאס יידישע סלאנים אין ביאוגראפיעס, העתון "סלאנימער ווארט", מס' 272, 1935. נמסר לי על-ידי ההיסטוריון של העיר סלונים קלמן ליכטנשטיין.

2 י. לעוויןשטיין, דור דור ודורשיו, עמ' 126, ווארשא 1900.

3 בהקדמת המחבר לספר. בכדי להוכיח את גדלה של קהלת הורודנא מדגיש חוקר תולדותיה של עיר זו את העובדה, כי ר' שמואל-אביגדור תוספאה שמש בה כרב: "בפרור העיר (הורודנא), אשר רבניה מעת האחרונה כמו הגאון . . . ר' שמואל-אביגדור תוספאה ז"ל יעידו, כי עיר לא קטנה היא ואנשיה בה לא מעט" (ש). פריעדענשטיין, לתולדות גדולי ישראל בליטא, כנסת הגדולה, בעריכת ש. סובאלסקי, ספר ג', מדור: תולדות אנשי שם, עמ' 66, ווארשא 1890).

בכתב־יד⁴. אנו מוצאים 'הסכמות' שלו להוצאות שונות של ספרים, כגון לספר ויקרא, מקראות גדולות עם ל"ב פרושים (ווארשא 1860), לספר מגיני ארץ, שולחן ערוך, אורח חיים, כרך א (ווארשא 1861). את שתי ה'הסכמות' האלה כתב ר' שמואל־אביגדור תוספאה בשבתו בקארלין.

קברו של ר' שמואל־אביגדור תוספאה נמצא בבית־העלמין בקארלין על יד קבריהם של רבני קארלין שקדמוהו: אב בית־דין ר' יצחק בר' אהרן (מינקובסקי), מחבר הספר 'קרבן אורה', הידוע בפרט בקרב תלמידי הישיבות, ובו חדושי הלכות על מסכתות שונות (כגון הוצאות ווילנא 1852, 1857, 1869; ווארשא 1884; ירושלים 1947, 1959; ניו יורק 1952). הוא נפטר בקארלין ביום ט' בחשון תרי"ב/1851⁵. על יד קבריהם נמצא קברו של אב בית־דין של קארלין ר' יעקב בר' אהרן (ברוכין), שקדם לאחיו ר' יצחק בר' אהרן הנ"ל. הוא חבר את הספרים: 'משכנות יעקב' (ווילנא 1837, ירושלים 1960) ו'קהלת יעקב' (ווילנא 1847) ונפטר בקארלין ביום ו' בכסלו תר"ה/1844. בבית־עלמין זה הובאו למנוחות ר' דוד פרידמן, יורש כסאו של ר' שמואל־אביגדור תוספאה בקארלין והצדיקים ר' אהרן הגדול מקארלין ור' אשר בנו⁶. לפי הודעתו של עד ראייה, בן העיר פינסק (חיים קארולינסקי), אשר בקר בבית־העלמין הזה בשנת 1946 לאחר כבוש הנאצים, לא מצויות בו אלא מצבות מעטות ושברות בלבד.

- 4 לונסקי, שם, שם.
- 5 בהקדמה לספר: קרבן אורה... על... גדרים, ווילנא 1869, אשר נכתבה על־ידי בניו של המחבר. שם משפחתו נמסר על־ידי אחד מצאצאיו, בהסתמך על הכתוב על המצבה שלו והובא בספרים שונים. שם בנו היה ר' אברהם מינקובסקי (פרומקין־ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, חלק שלישי, מלואים, עמ' 80, ירושלם תרפ"ט).
- 6 ש. מ. הלוי ראבינאוויטש, שם, עמ' 15; לונסקי, שם, שם; ז. רבינוביץ, שם, עמ' 17, 70.